

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-7>

COMPLETE INTERLINGUAL HOMONYMY OF UNRELATED NOUNS IN THE UKRAINIAN AND BELARUSIAN LANGUAGES

ПОВНА МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ НЕСПОРІДНЕНИХ ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І БІЛОРУСЬКІЙ МОВАХ

Shcherbyna D. V.

*Postgraduate Student at the Department
of the Ukrainian Language,
Kryvyi Rih State Pedagogical
University
Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region,
Ukraine*

Щербина Д. В.

*аспірант кафедри української мови,
Криворізький державний
педагогічний університет
м. Кривий Ріг,
Дніпропетровська область,
Україна*

Активні контакти між двома близькоспорідненими мовами сприяють, з одного боку, їх взаємозбагаченню, а з другого – зумовлюють небажану інтерференцію, яка найчастіше виявляється у порушенні норм однієї мови під впливом іншої. Серед найголовніших чинників такої інтерференції – міжмовна омонімія. Міжмовні омоніми завдають чималих труднощів під час перекладу або лексикографічної роботи, а також у навчанні іноземних мов, тому наукова зацікавленість цією багатоаспектною проблемою чимдалі зростає.

Останніми роками з'явилося багато наукових і практичних праць, присвячених слов'янській міжмовній омонімії: українсько-польській, українсько-чеській, білорусько-чеській, білорусько-польській польсько-болгарській та ін. Є праці на матеріалі трьох і більшої кількості слов'янських мов. Однак в україністиці ще немає комплексного аналізу українсько-білоруської міжмовної омонімії, що й визначило актуальність нашого дослідження.

Під міжмовними омонімами ми розуміємо різномовні слова, які збігаються формою усно, на письмі чи в межах регулярних відповідностей (фонетичних, графічних, орфографічних, акцентологічних, морфемно-словотвірних), наявних між порівнюваними мовними системами, і цілком або частково різняться змістом [9]. Міжмовні омоніми систематизують за різними ознаками, але найчастіше в основі їх класифікації лежать формальний, етимологічний, частиномовний або семантичний принципи. Спираючись на логічну схему формально-змістової відповідності, відношення між повними міжмовними

омонімами можна схарактеризувати як семантичне виключення, а між частковими міжмовними омонімами – як семантичне включення або семантичний перетин [2, с. 122–149; 3; 7, с. 111–123; 8, с. 55–62].

Джерельною базою нашого дослідження слугують українсько-білоруські омонімічні опозиції, виявлені в процесі порівняння семантичних структур лексем, узятих зі словника української мови в 11 томах [4], словника української мови у 20 томах [5] і тлумачного словника білоруської мови у 5 томах (6 книгах) [6]. Для аналізу також використано відомості з етимологічного словника української мови в 7 томах [1] та етимологічного словника білоруської мови [10].

Повні міжмовні омоніми, тобто омоніми з відношенням семантичного виключення, можуть з'являтися внаслідок неоднакового семантичного розвитку етимологічно тотожних лексем, через випадковий збіг форми слів різного походження або під впливом внутрішньомовної омонімії. Міжмовних омонімів, що виникли в результаті випадкового збігу слів різного походження, у близькоспоріднених мовах, як свідчить наше дослідження, набагато менше, ніж міжмовних омонімів інших груп.

Появі цих омонімічних пар в українській і білоруській мовах сприяли здебільшого історичні зміни голосних, зокрема притаманні українській мові перехід /o/, /e/ > /i/ в закритих складах, перехід /ě/ > /i/ та злиття давніх /ы/, /u/ в сучасному /u/, а також живий фонетичний процес у білоруській мові – акання.

Левову частку випадково виниклих українсько-білоруських міжмовних омонімів становлять іменники. Значення тих іменників, що з'явилися внаслідок історичних змін голосних, досить різноманітні: укр. **віск** [від псл. **voskь**; ч.] '1) пластикна маса, яку виробляють бджоли для стільників; 2) близька до бджолиного воску маса мінерального або рослинного походження' і біл. **віск** [пов'язане з **вішчаць** 'вищати'; ч.] 'виск, вереск', укр. **ліс** [ч.] '1) велика площа землі, заросла переважно деревами й кущами // дерева, які ростуть на такій площі; 2) [перен.] велика кількість вертикальних предметів; 2) [тільки одн.] зрубані дерева як будівельний матеріал' і біл. **ліс** [ч.] '1) хижий ссавець родини собачих; лис; 2) самець лисиці; 3) [перен.] хитра, лукава людина'.

Серед міжмовних омонімів-іменників, появу яких викликало акання, фіксуємо:

– віддієслівні іменники зі значенням назви явища, дії чи наслідку дії: укр. **віразка** [від **разіти**; ж.] 'ранка на шкірі або на слизовій оболонці' і біл. **вб́разка** [від **р́ззачь** 'різати'; ж.] '1) дія за знач. **вы́разіць** –

вiразаць; вирiзування; вирiзання; 2) щось вирiзане; вирiзка; 3) найм'ясистiша частина фiлею; вирiзка', укр. **сiйво** [вiд **сiяти**; с.] '1) рiвне, звичайно яскраве свiтло; блиск, сяння; 2) ореол, свiтлий круг навколо чогось; 3) [перен.] велич, слава, сила; 4) [перен.] пишнiсть, розкiш; 5) [перен.] радiсний, щасливий, вдоволенний вираз' i бiл. **сiйво** [вiд **сiяць** 'сiяти'; с.] '1) те, що сiється, сиплеться; 2) розсип, розсипище';

– iншi iменники з конкретними та абстрактними значеннями: укр. **багiття** [вiд основи псл. **bag-** 'горiти, тлiти'; с.] '1) розпалена купа дров, хмизу, ломаччя; 2) [дiал.] вогонь' i бiл. **багiцце** [вiд **багiты** 'багатий', що походить з псл. **bogaty**; с.] '1) велике майно, матерiальнi цiнностi; статки // розкiш, достаток; 2) [перен.] щось дуже цiнне, важливе; 3) велика кiлькiсть; 4) сукупнiсть природних ресурсiв; 5) багатоманiтнiсть', укр. **лiяда** [вiд нiм. **lade** 'скриня, шухляда; частина ткацького верстата; пристрiй для пiднiмання тягарiв; труна'; ж.] '1) вiдкидна заслiнка, дверцята; 2) отвiр, люк iз такою заслiнкою, дверцятами; 3) вiдкидна покришка скринi; вiко; 4) вiдкидна полиця або вiконниця в крамницi, що її використовують як прилавок; 5) частина ткацького верстата, яка прибиває нитки пiткання одну до одної; 6) вiдкидна покришка над годiвницею в сажi' i бiл. **лiяда** [вiд псл. **leđo** 'необроблювана земля'; с.] 'вирубана, викорчувана дiлянка лiсу; поруб, корчiвка'.

Маємо й приклади омонiмiчних пар iменникiв, до виникнення яких однаково спричинилися українськi iсторичнi змiни голосних та бiлоруське акання: укр. **мiра** [вiд псл. **měra**, ж.] '1) одиниця вимiру чого-небудь; 2) [iст.] народно-побутова одиниця об'єму сипких тiл мiсткiстю вiд 16 до 25 кг та посудина такої мiсткостi; мiрка; 3) певна величина, що є одиницею вимiру в конкретних умовах; 4) те, чим мiряють що-небудь; 5) величина, розмiр, ступiнь чого-небудь; 6) [перен.] мiрило, критерiй' i бiл. **мiра** [вiд гр. **μiρον** 'запашна олива'; с.] 'запашна олива, яку використовують у християнських церковних обрядах; миро'.

Серед решти мiжмовних омонiмiв-iменникiв, що виникли в результатi випадкового збiгу слiв рiзного походження, фiксуємо:

– пари слiв, принаймнi одне з яких означає iстоту: укр. **бац** [давнє слово карпатської культури, наявне в iнших мовах рeгiону; ч., дiал.] 'старший вiвчар' i бiл. **бац** [вiд основи псл. **bat-** 'бити'; ч., дiал.] 'пацюк, шур', укр. **лiбха** [вiд нiм. **lose** 'свиня; розпусниця'; ж.] 'свиня-самиця, свиноматка' i бiл. **лiха** [вiд свн. **loch** 'сховище, яма; в'язниця; отвiр'; ж.] '1) пiдземелля, склеп, лiох; 2) пiдземний хiд; потайник, пiдлаз';

– пари слів, одне з яких називає частину тіла або її фізіологічну особливість: укр. **пéлька** [пов'язується з **пеленá**, що мало значення 'частина одягу біля горла'; ж., вульг.] '1) рот; 2) глотка' і біл. **пéлька** [від лит. **pelke** 'болото'; ж., діал.] 'ополонка', укр. **цéра** [від іт. **cega** 'вигляд колір обличчя'; ж., діал.] 'колір обличчя' і біл. **цэра** [від др. **цѣр** 'сірка'; ж., заст.] 'висушений гриб, що запалюється від іскри при викресуванні вогню; трут, губка';

– пари слів, одне з яких означає страву: укр. **жур** [від **журити**; ч., діал., рідко] 'журба' і біл. **жур** [від двн. **sûr** 'кисле тісто'; ч.] 'негустий вівсяний кисіль', укр. **пáска** [від гр. **πάσχα** 'великдень'; ж.] '1) великодній хліб; 2) [розм.] великдень' і біл. **пáска** [від **пас**, що зводиться до псл. **pojasъ** 'пояс'; ж., розм.] 'смуга';

– пари слів, принаймні одне з яких означає дію, стан чи наслідок дії: укр. **замéт** [від **месті**; ч.] 'наметена вітром кучугура снігу' і біл. **замéт** [від старобіл. **метати** 'метати'; ч., діал.] 'огорожа з тонких колод, закладених у стовпи з прорізними пазами; паркан', укр. **со́чка** [з псл. **sočevica**, **sočivo**, похідних від іменника **сокъ** 'сік'; ж.] '1) зерно сочевиці; 2) [заст.] лінза' і біл. **со́чка** [від **сачыць** 'стежити', пов'язаного з псл. **sočiti** 'шукати, вистежувати'; ж.] 'дія за знач. **сачыць**; стеження';

– інші омонімічні пари: укр. **глі́ця** [з псл. **jъglyca**, похідного від **jъglya** 'голка'; ж.] '1) листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя; 2) велика дерев'яна голка; 3) [діал.] поперечна планка, яка щось з'єднує; 4) [діал.] місток із колод; кладка; 5) [архіт.] балюсина; 6) лінійка, що розділяє верхню і нижню основи килима під час ткання' і біл. **глі́ца** [незрозумілого походження; ж., діал.] 'весняний вітер', укр. **лайно́** [від псл. **lažno**; с.] '1) [розм.] кал, екскременти; 2) [зневажл., лайл.] щось огидне, бридке, мерзенне; хтось нікчемний, гидкий' і біл. **лайно́** [від псл. **lagno**; с., діал.] 'штука білизни, одягу'.

Як бачимо, українсько-білоруські міжмовні омонімі-іменники з повною семантичною відмінністю демонструють досить широку значеннєву палітру, а їх поява зумовлена переважно історичними змінами голосних в українській мові та аканням у білоруській мові.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. Мельничук (гол.) та ін.; АН УРСР, НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.

2. Манакин В. Сопоставительная лексикология. Киев, 2004. 327 с.

3. Міхалевіч А., Мордас Н. Міжмоўная аманімія як праблема сучаснай лексікаграфіі. *Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі* : зб. навук. арт. Мінск, 2015. С. 79–81.

4. Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. Білодід; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>.

5. Словник української мови: у 20 т. / гол. наук. ред. В. Русанівський; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. Київ: Наук. думка, 2010–2018. Т. 1–9. URL: <https://sum20ua.com>.

6. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. (6 кн.) / гал. рэд. К. Атраховіч (К. Крапіва); АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Мінск: БелСЭ, 1977–1984. URL: <https://www.skarnik.by>.

7. Федорчук Е. Межъязыковая омонимия и паронимия в близкородственных языках (на материале русского и украинского языков): дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2001. 256 с.

8. Хуцишвили С. Славянские межъязыковые омонимы: дис. ... канд. филол. наук. Тбилиси: Тбилисский гос. ун-т им. И. Джавахишвили, 2010. 169 с.

9. Щербина Д. Повні українсько-білоруські міжмовні омоніми. *Філологіка / Philologica* : зб. наук. праць. Кривий Ріг, 2020. Вип. 21. С. 97–112.

10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / рэд. В. Мартынаў, Г. Цыхун; АН БССР, НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ім. Я. Коласа. Мінск: Навука і тэхніка, Беларуская навука, 1978–2017. Т. 1–14.